

Nastanek Železarne Jesenice

Železarna Jesenice je bila naslednica Kranjske industrijske družbe, ki je delovala od leta 1869 do konca druge svetovne vojne. V arhivu Železarne Jesenice je ohranjen dokument o primopredaji med Kranjsko industrijsko družbo in Ljudskim odborom Jesenice, ki je bil podpisan na Poljanah nad Jesenicami 8. maja 1945, torej dan pred uradnim koncem druge svetovne vojne. Podpisnika sta bila direktor KID Dr. Herman Klinar in predsednik Ljudskega odbora Jesenice, tovariš Aleš Jelenc. Dogovoru je priložen popoln popis premoženja KID. Ob spisku zgradb in proizvodnih naprav je tudi seznam zaposlenih, seznam tovarne živine z vozovi in stajami, gozdov, surovin, polizdelkov in blaga, pripravljenega za prodajo. Dodana so sredstva in terjatve, skratka, popolna in vzorno pripravljena bilanca stanja. Šele v naslednjih tednih je bila oblikovana Vlada republike Slovenije, ki je železarno vpisala v ljudsko premoženje kot Železarno Jesenice in jo predala v upravljanje ministrstvu za gospodarstvo, ki ga je vodil Luka Leskošek.

Pripovedujejo, da je minister Leskošek s člani vlade pogosto obiskal železarno. Med obiski, ki so trajali globoko v noč, so v Kazini pripravili tudi kosilo. Takrat je bilo težko dobiti surovine za dobro poslovno kosilo. Vedelo pa se je, da ima tov. Leskošek rad pražena jetrca in cviček. Ko je prišel na obisk, so pričarali te surovine in pogostili visoke goste. Nekoč, ko so ministra vprašali, kaj si želi za kosilo, je dejal: »Kar golaž in pivo pripravite!« Baje so po celih Jesenicah iskali pivo in meso za golaž. Sestanek so zaključili razmeroma hitro, tako da je bilo malo časa za pripravo. Ko je natak ar vprašal ministra, če je bil zadovoljen s kosilom, naj bi ta odgovoril: »Če bi bil golaž tako topel kot pivo, bi bilo zelo dobro.«

Maršal Tito in Franc Leskošek - Luka na obisku v Železarni Jesenice 21. 8. 1946, hrani Gornjesavski muzej Jesenice

Kmalu po koncu vojne so sklenili, da zgradijo valjarno debele pločevine za valjanje velikih kosov pločevine, in sicer za oborožitvene potrebe Jugoslovanske ljudske

armade. Valjarno naj bi izdelali v Sovjetski zvezi in jo dali v pogon ob največjem državnem prazniku, 29. novembru 1949. Ker pa so bili leta 1948 prekinjeni odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, oprema, ki je bila menda že na poti, nikoli ni prispela na Jesenice. Vodstvo Jugoslavije, najbrž kar maršal Tito, je namreč sklenilo, da bomo valjarno do napovedanega datuma zgradili sami. V ta namen so zadržali vse nemške strokovnjake, ki so še bili na ozemlju Jugoslavije, jim dodali domače strokovnjake in pričeli s projektiranjem in izdelavo opreme. Vključene so bile vse razpoložljive kapacitete po državi, največ pa se je delalo v Sloveniji. Precej opreme so odmontirali iz nemških tovarn kot obliko vojne odškodnine. Danes bi temu rekli misija nemogoče. Takrat pa so stvari tekle drugače.

9. novembra 1949 je bila valjarna pripravljena na slavnostno odprtje. Delovale so vse naprave razen ogrevne peči, kjer je manjkala regulacija. Problem so rešili tako, da iz peči niso prihajale primerno ogrete *brame*, temveč ustrezno oblikovani in pobarvani leseni bloki, česar pa obiskovalci niso mogli videti. Ob slavnostnih govorih in igranju pihalnega orkestra je bila valjarna svečano dana v obratovanje. Bil sem prisoten, ker je oče igral v pihalnem orkestru in me je, devetletnega pobiča, vzel s seboj. Spomnim se ogromne množice obiskovalcev in njihovega navdušenja. Najbolj pa se spomnim kranjskih klobas, ki so jih dobili godbeniki. Sam sem jih prvič poizkusil in bile so res zelo dobre.

Ko so po letu 2000 odstranili valjavsko ogrodje, so med temelji našli še polovico ogrodja. Nekateri so se spomnili, da so pri vlivanju v livarni jekla imeli težave in je stajalo počilo. Da ne bi bili obtoženi sabotaže, kar se takrat ne bi dobro končalo, so počeni del prepeljali na mesto montaže, ga zasuli in odlili še enega. Tako zgrajena valjarna je z nekaj dopolnitvami dobro delovala več kot 50 let. V 80-ih letih prejšnjega stoletja smo na tem ogrodju valjali tudi zelo zahtevne pločevine s povišano trdnostjo. V železarni smo jih razvili za potrebe kemijske industrije, za gradnjo velikih rezervoarjev.

Prvi, tisoč kubičnih metrov velik rezervoar je gradila INA v Zagrebu. Za ta jekla je bil točno predpisan način obdelave, predvsem varjenja. Zvarno mesto je bilo nujno predgreti in kontrolirano ohlajati. Gradnjo, ki se je uspešno odvijala, so ves čas spremljali strokovnjaki razvojnega oddelka ŽJ pod vodstvom dr. Gabrovška. Rezervoar je bil v roku in na zadovoljstvo vseh tudi zgrajen. Kmalu po pričetku uporabe so se na njegovi površini pojavile majhne, a rastoče razpoke. Rezervoar je bilo treba izprazniti in odkriti vzrok poškodb. Laboratorijske raziskave v ŽJ in preiskovanje organov

pregona so trajali mesece. Vse skupaj je dišalo po katastrofi. Čeprav je dr. Gabrovšek osebno vodil raziskave, se je pokazalo, da napak pri proizvodnji pločevine in pri izdelavi ni bilo. Nekega jutra na sestanku, ki je bil običajno še na nočnem *ših*tu, pa se je čelo dr. Gabrovška razvedrilo. Dosleden kot je bil, je pregledal vse razpoložljive dokumente. V roke mu je prišel tudi film o izdelavi rezervoarja. Monterji so rabili odre, ki so jih preprosto privarili na rastoči rezervoar. Ker so jih po zaključku del odstranili, jih ob preiskavi ni bilo več. Mesta varjenja, ki ni bilo izvedeno točno po predpisu, so odgovarjala mestom razpok. Nepravilno ogrevanje in hlajenje je povzročilo razpoke, ki pa so žal rasle in prerasle dovoljeno velikost. Rezervoar so sicer porušili, kriva pa nista bila ne železarna ne novo jeklo, ki še danes služi izdelavi velikih rezervoarjev, seveda po navodilih za varjenje.

ZANIMIVE ZGODBE, NASTALE OB DELU V ŽELEZARNI JESENICE

Na začetku bi poudaril, da je bilo delo v železarni zahtevno, naporno in odgovorno, med delavci pa so obstajali sodelovanje, tovariška pomoč in druženje v prostem času. Tako je bilo kar nekaj zabavnih dogodkov, ki so popestrili delovne dni. Veliko zabavnih trenutkov in situacij se je zgodilo med vzdrževalci, saj so morali reševati težke probleme. Ob pomanjkanju sredstev in ljudi za hitre posege so dostikrat delali v podaljšanem delovnem času, ponoči in ob praznikih. Zato so napetost sproščali s humorjem in drobnimi nagajivostmi. Tudi opisi poškodb naprav so bili v *raportne* knjige zapisani v tipičnem jeziku železarjev.

Znana je zgodba iz martinarne, kjer je bilo sedem SM peči, označenih s črkami B, V, K, itd. oziroma z začetnicami imen administratorok peči Betke, Vike, Kati, itd. Tudi stroji in njihovi deli so imeli nazive, prilagojene delu. Stroju za zakladanje peči, ki je imel drog z nameščeno košaro za vnašanje vložka v peč, so delavci rekli *curo*. Ko se je nekega dne ta drog zlomil, je v *raportni* knjigi pisalo: »Zakladalec je zaradi prevelike hitrosti na Betki zlomil *curo*. Nujna takojšnja zamenjava.«

V skladišču starega železa je delovalo tirno dvigalo, ki so mu rekli *safeti*. Tako je bilo zapisano tudi v inventurnih knjigah. Ko smo iskali, od kod nenavadno ime, smo ugotovili, da stroj izhaja iz reparacij (oprema, dobavljena takoj po 2. svetovni vojni na račun vojne odškodnine). Verjetno so ga uporabljali ameriški vojaki. Na njegovih vratih je namreč pisalo: SAFETY FIRST (prva je varnost).

Včasih ni bilo mila za umivanje rok, kakršnega poznamo danes. Obstajalo je kalijevo poltekoče milo, ki so ga delavci pomešali s fino mletim livarskim prahom, da so dobili *šmiržajfo*. Ker tudi te ni bilo v izobilju, je bilo treba paziti, da je zadoščala za cel teden. Med počitniškim delu pri strojnih ključavničarjih, so le-ti to čistilo delili s praktikanti in jih stalno opozarjali na racionalno rabo. Ker prijatelj navodila ni upošteval, je *šmiržajfe* hitro zmanjkalo. Treba mu je bilo dati nauk, ki si ga bo zapomnil. Tik pred koncem dneva je dobil nalogo odviti vijak na pokvarjenem stroju. Ko je vijak odvil, je nanj steklo več litrov mazivnega olja. Jazen je zajel celo pest *šmiržajfe*, ki pa so jo zamenjali s kolomazom, pomešanim z livarskim prahom. Do pasu namazan je šel pod tuš, kjer pa so že zaprli vročo vodo. Mast in mrzla voda sta povzročila, da se ni dalo umiti in se je tako okrašen moral obleči ter oditi na kopanje domov.

Vzdrževalci so novince radi pošiljali po nenavadne izdelke. Tako ni bilo nič novega, če so koga poslali po vedro *štroma* (elektrike) ali po tri metre *cajta* (časa). Na eni od praks so mi naročili, naj prinesem svedre, ki se dobijo samo v posebnem skladišču v prvem nadstropju mehanične delavnice. Rekli so mi, da je skladišče zaklenjeno in da moram močno tolči po vratih, ker je skladiščnik naglušnen. Šele ko sem vpil že nekaj časa, sem opazil, da se mi smeji cela delavnica, saj so bila vrata zavarjena, ker so prej vodila v sivo livarno, ki so jo pred kratkim porušili.

Ko sem vodil strojno vzdrževanje, je prišel kolega z univerze. Po daljšem poslovnem razgovoru mi je dejal, da sedaj razume izraz »menjava mnenj«. V pisarno je prišel s svojim, odšel pa z mojim.

Železarni so včasih rekli: *ta velik Klabus* (predvojna trgovina s kovinskimi izdelki na Jesenicah). Delavci so marsikaj našli v starem železu, popravili ali dodelali in uporabili doma ali pri gradnji. Problem je bil, kako to prinesiti mimo vratarja brez ustreznih dokumentov. V ta namen so razvili kar nekaj tehnik. Med bolj originalnimi je bil pustni sprevod. Pusta so položili na nosila, kamor so naložili tudi žeblje, elektrode, vzmeti in drugo. Pusta so nato z vsem pompom nesli mimo vratarja do gostilne Pri Tancar, kjer so že čakali kupci in naročniki. Plačilo je šlo za zapitek. Vodstvo je poznalo ta običaj in ga ni preprečevalo, dokler je vse teklo v razumnem obsegu. Vzdrževalci v topilnicah so celo izdelali pihalne instrumente iz cevi, na katere so pihali ob sprevodu in jih nato »pozabili« pri Tancarju.

Železarna je že v 50-ih letih pričela z gradnjo delavskih stanovanj. Takrat se je začela

tudi doba raznih anket in analiz. Univerza Ljubljana je naredila analizo o tem, kako pridobitev stanovanjske pravice vpliva na kvaliteto dela. Po zaključku anketiranja so analizo, ki je pokazala, da so delavci, ki so dobili stanovanja, boljše, predstavili direktorju Matevžu Hafnarju. Direktor pa jim je odgovoril: »Kaj ste pametni. Če delavec ni dober, stanovanja sploh ne dobi!« Med šalami na ta račun je bila tudi naslednja: »Delavec, ki se je vselil v zgornje nadstropje stolpnice, je začel zamujati na delo. Prvi dan se je opravičil, da je utrujen, ker je vso noč menjal parket, ki je bil položen »cickak«, namesto lepo naravnost. Drugi dan je zamudil, ker so bile stene še vedno prekrite s papirjem (tapete) in jih je vso noč odstranjeval. Tretji dan pa je v dvigalu, kjer je pisalo »samo za štiri osebe«, čakal na manjkajoče tri ljudi. Ko je zamudil četrti dan, ga je mojster počakal v garderobi z besedami: »Zamuda, zamuda...« Delavec pa je odvrnil: »Kakav si ti čovjek. Ja tek pet minuta kasnim, a ti odmah za muda.«

Podobnih zgodb je bilo v dolgi zgodovini Železarne Jesenice še mnogo. Bolj ko se umikajo v preteklost, bolj zabavne se mi zdijo.

Gradnja stanovanjskih blokov na Plavžu leta 1961, hrani Gornjesavski muzej Jesenice

ZAPLET PRI PROIZVODNJI JEKLA ZA JUGOSLOVANSKO ARMADO

Kot je znano, je Železarna Jesenice izdelovala neprebojno (pancirno) pločevino za oklopna vozila. To je bil zelo zahteven izdelek, ki je moral biti odlit, zvaljan, termično obdelan in poravnan točno po tehnoloških navodilih. Opravljen je bil tudi balistični preizkus. Pred odpremo je bila vsaka plošča označena tako, da je kupec dobil odrezek s polovico vtisnjene žige, delček z drugo polovico pa je ostal v železarni. Tako ni bilo možno, da bi kdor koli spreminjal realno stanje odpreme.

Omenjena pločevina je služila za izdelavo ohišij bojnih vozil, ki jo je izvajala tovarna v Bosni. Oklepna vozila pa je JNA tudi prodajala po vsem svetu. Kupec je vozilo pred prevzemom običajno preizkusil na vojaškem poligonu tako, da so na vozilo brez posadke streljali s protitankovskim orožjem. Običajno ni bilo težav, saj je bila jeseniška

pločevina vrhunske kvalitete. Pa vendarle se je zgodilo, da so pri nekem preizkusu vse kroglice prebile oklep, kar je pomenilo katastrofo in sramoto za izdelovalce in prodajalce. K sreči so spretni vojaki na poligonu vozilo pravočasno zamenjali, da kupec preluknjane vozila sploh ni videl. Ker pa se vojska ni mogla sprijazniti s tem, je z vsemi sredstvi hotela najti krivca. Najprej so obdolžili Železarno Jesenice, da je dobavila neustrezno pločevino. Takoj smo ponovno analizirali vzorce in ugotovili, da je naš izdelek ustrezen. Vojska je zahtevala naš delček s polovico žiga. V bojazni, da bi uničili naš dokaz o ustrezni kvaliteti, smo izdelali bakelitni odtis, original pa shranili na varno mesto. Ker smo se odločno branili, so iskali krivca tudi pri finalistu in ga po dveh letih preiskav končno našli. Izkazalo se je, da so napačno odrezali ploščo in da tega ne bi bilo treba priznati, so preprosto vzeli kos navadne pločevine iste debeline in ga vgradili na oklopno vozilo. Murphy je povzročil, da je šlo ravno to vozilo na preizkus s pravimi naboji. O rezultatih smo najprej izvedeli po prijateljskih poteh. Uradnega poročila nam sploh niso poslali. Državni sekretar za obrambo, general Kadijević, je na razgovor povabil mene kot glavnega direktorja in dr. Gabrovška kot odgovornega za vojaški program. Pri vstopu v urad sva morala stopiti *v pozor*. Vprašal naju je, kje sva služila vojsko. Ko sem odgovoril, da sem bil oproščen te dolžnosti, je dejal, da se ne čudi več, zakaj pride do napak. Nato je vprašal, ali naj naju pošlje na streljanje ali povabi na kavo. Globoko sva si oddahnila, saj sva vedela, da krivcev ne bi vabil na kavo in da ni več nobenega dvoma o kvalitetni dobavi z naše strani. Lahko pa bi se končalo tudi drugače, če ne bi veljali za zanesljivega dobavitelja z zanesljivo ekipo strokovnjakov.

OB ODPIRANJU NOVE ELEKTROJEKLARNE 1. MAJA 1987

Priprave na otvoritev nove jeklarne so bile dolgotrajne in temeljite. Že mesec pred dogodkom so prizorišče obiskovali vsi, ki so bili odgovorni za varnost in primernost programa. Tako se je sredi aprila napovedal vodja varnosti pri policijski upravi Kranj. Bil je Jeseničan. S seboj je pripeljal strokovnjaka za varnostne zadeve na zvezni ravni, saj je bilo že določeno, da bo dogodek na dan delavskega praznika, 1. maja 1987, in se bo direktno prenašal na televizijskih programih takratne države. Slavnostni govornik je bil predsednik predsedstva Jugoslavije Stane Dolanc, med napovedanimi gosti pa so bili visoki predstavniki vlade in jugoslovanske armade.

Z vodjem jeklarne, ing. Demšarjem, sva sprejela goste na vhodu v jeklarno. Ob pozdravu je Demšar dejal: »Gosta iz Kranja poznam, kdo pa si ti? (predstavniki državne varnosti se namreč ne predstavljajo ob prvem obisku) Če ne poveš, ne boš vstopil v novo jeklarno.« Presenečeni obiskovalec je samo dejal: »Če si do vseh obiskovalcev tak kot z menoj, moje delo ne bo težko.« Malce nenavadna, a velika pohvala za varnostno obnašanje v ŽJ.

Nova elektrojeklarna na Beli leta 1987, foto Irena Kučina, iz kataloga Jeklarna 2, Železarna Jesenice 1987

Kljub vsem varnostnim ukrepom so se uro pred otvoritvijo med obiskovalci pojavili mladinci s priponkami, na katerih je bil napis: »Ko bom velik, bom carinik na Kolpi.« Policija je vse diskretno odstranila, saj v tistem času ni bilo mogoče s takimi pozdravi nastopati na dogodku, ki je šel direktno v eter po vsej Jugoslaviji. (Pozneje smo izvedeli, da je priponke izdelal ter organiziral prihod mladincev danes dobro znani podjetnik Boscarol.)

RUŠENJE OBJEKTOV AGLOMERACIJE V HRENOVICI OB STARI SAVI

Aglomeracija (priprava rude za zakladanje visokih peči), ki je bila zgrajena leta 1968, je bila po ustavitvi plavžev nepotrebna. Ker smo potrebovali prostor za nadaljnji razvoj, objekti aglomeracije pa so bili praktično sredi mesta, smo se odločili za rušenje. Vsi smo že videli spektakularne posnetke rušenja velikih objektov po svetu. Zato smo našli izvajalca, ki je imel vsa dokazila, da zna rušiti zahtevne objekte z miniranjem tako, da se objekt zruši na točno določeno stran in v točno določenih sekvencah miniranja. Odločili smo se, da leta 2001 pričnemo z rušenjem največjega objekta. To je bil objekt št. 17, ki je služil za toplotno obdelavo vložka. Izvajalec je pripravil načrt rušenja, ki je predvideval porušitev nosilnih stebrov, tako da se bo objekt nagnil na južno stran in v celoti razpadel ob padcu na zemljo.

Priprave eksploziva in sistema za aktiviranje detonacij so trajale nekaj tednov. Ko je bilo vse pripravljeno, so sledili varnostni ukrepi in obveščanje novinarjev o zanimivem dogodku. Po večkratnem preverjanju stanja se je vodja miniranja odločil za pričetek spektakla. Natančno po načrtu so odjeknile eksplozije. Stebri so se rušili drug za drugim. Ko so bili porušeni stebri na eni strani objekta, bi se le-ta moral nagniti, nato bi sledile eksplozije ostalih stebrov. Objekt pa se ni nagnil. Eksplozirali so še ostali stebri. Objekt pa je še vedno stal. Nastopili so trenutki napetosti. Vodja rušenja je ves bled in poten ukazal, da se nihče ne sme približati objektu, dokler strokovnjaki za balistiko ne najdejo vzroka za neuspelo rušenje. Čakali smo več kot minuto. Tedaj pa je s stoječega objekta začel odpadati beton. Objekt je glasno zaječal, se nagnil na pravo stran in se zrušil. Nikomur ni bilo jasno, kaj se dogaja. Šele, ko je bilo gotovo, da ni več nobene neeksplozirane mine, smo si ogledali stanje. Izkazalo se je, da je bilo v sredini objekta tovorno dvigalo, katerega stebri so nosili celoten objekt, dokler se material (jeklo) ni toliko utrudil, da je popustil in objekt se je zrušil. Znano je, da pri obremenitvi kristali jekla rastejo. Na prelomu nosilcev dvigala so zrasli do velikosti, da so bili vidni s prostim očesom.

»Konec dober, vse dobro,« pravi pregovor. Na vodjo rušenja pa je ta dogodek vplival tako, da se nikoli ni pobral od stresnih trenutkov.

Rušenje objekta št. 17 v aglomeraciji leta 2001, foto Silvo Kokalj, hrani GMJ